

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Шульженко Анжеліки Сергіївни

«Фразеологізми на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах: структурний і семантичний аспекти»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне
і типологічне мовознавство (Вінниця, 2020)

Кожна мова, відображаючи та інтерпретуючи те, що Гумбольдт і Вайсгербер називали *Weltansicht*, або ж світобачення, стає посередником між людиною та зовнішнім світом. Представники різних лінгвокультурних спільнот по-різному сприймають дійсність, адже їхнім мовам властивий частково універсальний, частково національний спосіб концептуалізації довкілля.

У межах антропоцентричної парадигми, що домінує в сучасній лінгвістиці, гіпотеза мовної відносності може бути розвинута в гіпотезу мовно-культурної відносності з огляду на здатність мови репрезентувати певну культуру. Оскільки культурна специфіка відображається у змістовій площині мовних одиниць, то мову можна розглядати як один з основних механізмів формування культурної ідентичності.

Фразеологізми як продукт суспільної творчості є цінним матеріалом для реконструкції специфічних національних рис й особливостей народної ментальності, адже, фіксуючи досвід поколінь та відображаючи специфіку пізнавальної діяльності представників певної лінгвокультури, фразеологічні одиниці дають змогу простежити специфіку асоціативних зв'язків, на яких базується сприйняття світу. Відтак, людиноцентричне спрямування закладене в самій природі фраземіки, в якій лінгвокультурна спільнота ідентифікує особливості свого світобачення.

Рецензована праця виконана в межах системного підходу до зіставного аналізу фразеологізмів, який дає змогу висвітлити їхні ідеографічні, структурні та семантичні особливості в українській, англійській та французькій мовах. Загалом

багатоаспектний аналіз фразеологізмів на позначення відчуттів людини вимагає від дослідниці пошуку комплексного підходу до розв'язання завдань дисертації, який у праці представлено як антропоцентричний та лінгвокультурологічний. Незаперечною, отже, є **актуальність** дисертації А.Шульженко з огляду на новизну та недослідженість проблеми загалом, а також у зіставному аспекті на конкретному мовному матеріалі.

Мету дисертації досягнуто. Низку **завдань**, які мотивовані загальною метою дослідження, розв'язано. Авторка опрацювала багатий **фактичний матеріал** (2232 фразеологічні одиниці), дібраний із лексикографічних джерел. **Структура дослідження** чітка та логічна. Композиційно воно складається зі вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, який оформлено відповідно до чинних вимог, та додатків, що містять таблиці та діаграми, які ілюструють висновки щодо чисельності виділених семантичних груп та структурно-граматичної класифікації досліджуваних фразеологізмів.

Перший розділ присвячено розбудові теоретичних засад дослідження, окресленню основних понять та операційних одиниць дисертації.

Ключовим для всієї праці є поняття «відчуття». Багатогранність цього явища дала змогу подолати «замкнутість» винятково лінгвістичного плану дослідження у першому підрозділі й апелювати до суміжних дисциплін, а саме, фізіології та психології, завдяки яким очевидно стає специфіка відчуттів людини. Вибір мікросистеми фразеологізмів на позначення відчуттів людини як матеріалу дослідження є цілком виправданим. Будучи універсальною категорією, відчуття дають змогу дослідникові, з одного боку, зіставити особливості їхньої мовної об'єктивації у фразеологічних фондах досліджуваних різноструктурних мов, а з іншого, – виокремити національно-специфічні, переосмислені у свідомості носіїв мов, уявлення про них, зафіксовані у фразеологізмах.

На основі розгорнутої характеристики фразеологізму, а також теоретичних напрацювань українських і зарубіжних дослідників дисертантка дає своє

визначення цього терміна. Певної уніфікації, ймовірно, потребує перша частина цього трактування, а саме, на с. 39 вказано, що в дисертації фразеологічна одиниця аналізується як «відносно стійка, цілісна, відтворювана в мовленні *сполука* з частковим або повним переосмисленням компонентів». Однак на с.56 у висновках і в авторефераті на с.6 подано дещо уточнене визначення робочого терміну, де фразеологізм розглядається вже не просто як *сполука*, а як «*словосполучення, речення або поєднання одного повнозначного та одного (двох) службових слів*», що, вочевидь, відображає специфіку його аналізу в четвертому розділі дисертації.

Важливим з огляду на характер дослідження видається також висвітлення проблеми ідеографічного опису зіставляваних фразеологізмів, що передбачає розгляд фразеологічного корпусу як мікросистеми з певними рівнями та відношеннями, які у дисертації виділено як варіантні, синонімні, антонімні, полісемні та омонімні. Уточнюючи термін «*синонімічний ряд*» (за Ю.Прадідом), А.Шульженко доходить висновку про доцільність використання терміну «*варіантно-синонімічний ряд*» (с.46) на позначення найменшої ланки фразеологічної мікросистеми з огляду на функціонуванням великої кількості фразеологічних варіантів в українській, англійській та французькій мовах.

Засадничим у праці є другий розділ, в якому авторка обґрунтувала доцільність комплексного застосування загальнонаукових і лінгвістичних методів аналізу фразеологізмів та випрацювала власний алгоритм методики зіставного дослідження специфіки ідеографічного, структурно-граматичного та семантичного опису українських, англійських і французьких фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини в лінгвокультурологічному аспекті.

Фразеологічну групу «Відчуття людини» в дисертації розглянуто як трирівневу мікросистему, до складу якої «будуть зараховуватися фразеологічні одиниці на позначення відчуттів людини, які класифіковані за тематичними групами, що складаються з семантичних груп, а ті, у свою чергу, з десятків

варіантно-синонімічних рядів» (с. 45). Як і будь-яка інша система, вона характеризується наявністю: 1) певних рівнів, яким, ймовірно, у роботі відповідають такі структурні елементи, як: *тематична група, семантична група та варіантно-синонімічний ряд*; 2) системних відношень, які також визначено як синонімію, антонімію, омонімію, багатозначність та варіантність (с. 47), а також 3) *невиокремленою* у процесі дослідження найменшою інтегруючою одиницею. Незрозумілим видається *що саме слугує основою зіставлення фразеологічних корпусів.*

Основою ідеографічного опису аналізованої групи фразеологічних одиниць у дисертації слугувала схема, розроблена Ю.Прадідом (с.70; с.6 автореферату), який виокремлював у фразеологічному корпусі мови певні мікро- та макросистеми та доводив необхідність ідеографічної класифікації фразеологічних одиниць за поняттєво-логічними принципами з визначенням у всіх членів певної мікро- чи макросистеми *спільної інтегруючої ознаки* (Прадід Ю. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов): автореф. дис. док. філол. наук: 10.02.01; 10.02.02. Дніпропетровськ, 1997. 50с.).

За твердженням Ю.Караулова, опис семантики повинен розпочинатися з визначення одніці опису, тобто «елементарного значення» (Караулов Ю. *Общая и русская идеография*. М.: Наука, 1976. С. 314.). Термін *идеограма*, який слугує основним інструментом ідеографічного опису фразеологізмів, у вузькому розумінні (запропонованому Н.Кириловою) означає денотативно-сигніфікативний компонент значення (Кирилова Н. *Идеограмма как элемент фразеологической семантики и её изучение сопоставительным методом. Лексическая семантика и фразеология*. Л.: РТП ЛГПИ им.А.И.Герцена, 1987. С. 77–82.). У праці, присвяченій семантико-ідеографічному опису фразеологізмів, що позначають *рух*, І.Патен (науковими здобутками, якої послуговується А.Шульженко, про що свідчить список використаних джерел, с. 188) використовує термін *інваріант-идеограма* на позначення мінімальної одиниці

дослідження фразеологізмів, «характерною семантичною ознакою якої є сема, яка містить нейтральне значення будь-якого аспекту руху» (Патен І. Фраземи зі значенням руху: семантико-ідеографічний та лінгвокультурологічний підхід (на матеріалі української, російської, польської та англійської мов): автореф дис. канд. філол. наук: 10.02.15. Одеса, 2014. 20с.). І. Купіна, приміром, послуговується терміном *ідеограма* на позначення одиниць, що формують фразео-семантичний ряд (Купіна І. Психічний стан людини у фразеологічній репрезентації граничності. *Філологічні студії*. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2018. Вип. 17. С.44-54.), а Н.Тодорова (висновки якої щодо фразеологічного складу мов процитовано в тексті дисертації, с. 66) визначає *сему* як найменший компонент значення фразеологізму. У тексті дисертації виокремлено лише згаданий раніше *варіантно-синонімічний* ряд як найменшу ланку тематичного впорядкування українських, англійських і французьких фразеологічних одиниць, скажімо, ВСР «*неприсмні зорові відчуття*». Проте поза увагою дослідниці залишився термін на позначення найменшої неподільної складової частини лексичного значення слова «зір». З огляду на це, доцільним видається виокремлення одиниці опису фразеологічного матеріалу, тобто мікрокомпонента значення, який слугував би *tertium comparationis* у роботі, та наявність якого передбачає застосування задекларованого в дисертації зіставного методу.

При описі застосування лінгвістичних методів дослідження у тексті дисертації окремо виділяється проблема відсутності висвітлення процедури кількісних підрахунків, адже у таблицях, що ілюструють результати дослідження, подано кількісні та відсоткові дані стосовно чисельності семантичних груп українських, англійських і французьких фразеологізмів на позначення відчуттів людини, продуктивності структурних моделей фразеологічних одиниць у зіставлюваних мовах, а також аналізу їхніх системних відношень. Такий спосіб опису результатів дослідження впливає на обґрунтованість висновків, адже,

скажімо на с.78 одним прикладом *set one's teeth on edge* двічі проілюстровано один варіантно-синонімічний ряд. Окрім того, незрозумілими видаються критерії застосування кількісних підрахунків стосовно українських, англійських і французьких фразеологічних *варіантів*. Якщо найменшою ланкою мікросистеми «Відчуття людини» (с. 45; с.7 автореферату) визначено саме варіантно-синонімічні ряди, то, ймовірно, в кількісній репрезентації семантичних груп, які виділено в межах ідеографічної класифікації, відображено також варіанти фразеологічних одиниць. Проте чи не спотворює це висновків щодо продуктивності семантичних, а, отже, і тематичних груп, виділених у межах досліджуваного матеріалу, адже їх основним складником є найменший неподільний компонент значення фразеологізму, яке, однак, суттєво не зміниться при, скажімо, граматико-квантитативному варіюванні, як-от *(i) в рот не брати/не взяти* (с.146), лексико-граматичному *have (got) a film over one's (the) eyes* (с.149), або ж лише граматичному *se faire (du) mal* (с.152); *пизати око (очі)* (с.147), чи інверсії порядку компонентів *pale and wan – wan and pale* (с.151). Варіантність – це результат тривалого функціонування фразеологічної одиниці в мові та мовленні, яка свідчить про її домінантність. Якщо фразеологічний варіант виявляє ще й ознаки локальності, то це може вказувати на його значущість для певного субетносу, але аж ніяк не на зміну його семантики.

В ідеографічному описі фразеологічного фонду української, англійської та французької мов у третьому розділі ключовим є визначення структури тематичного поля «Відчуття людини», що передбачає, насамперед, виокремлення найменшої та найбільшої одиниці ієрархії, які в тексті дисертації представлено відповідно як *варіантно-синонімічний ряд* і *тематична група* з інтегруючою ланкою *семантична група*. У процесі наукового пошуку дисертантка виявила широкий діапазон мікрокомпонентів значення лексем на позначення відчуттів людини, фразеологічно вербалізованих варіантно-синонімічними рядами в межах 16 семантичних груп, об'єднаних у 4 тематичні групи на позначення

екстероцептивних, інтероцептивних, пропріоцептивних, а також змішаних відчуттів людини, які виділено з проекцією на класифікацію елементарних психічних процесів у психології та фізіології.

Науково-пізнавальним є висновок А.Шульженко про кількісне домінування фразеологізмів, що позначають *органічні* відчуття людини, зокрема *голод* у трьох зіставлюваних фразеологічних корпусах (с. 101). Перспективним з огляду на це видається дослідження мотивації лакунарного біномного мікрокомпонента «навмисне голодування» як опозиційного до «втамування голоду» у французьких фразеологізмах.

Важливими та цікавими є також висновки авторки про кількісне превалування в межах тематичної групи «Екстероцептивні відчуття», з одного боку, українських та англійських фразеологізмів на позначення зорових відчуттів людини над слуховими, які вербально репрезентовані через градаційні відношення *добрий – поганий зір – повна втрата зору*; а з іншого, французьких – на позначення слухових відчуттів над зоровими, які об'єктивовані у фразеологізмах через опозицію *гарний – поганий слух*. Однак в описі виділених семантичних груп у тексті дисертації існують певні невідповідності: так, на с.75 авторка виділяє в українському фразеологічному корпусі 8 варіантно-синонімічних рядів у межах семантичної групи «Зорові відчуття», проте виокремлює лише 7 варіантно-синонімічних рядів в таблиці 3.1 (с.77).

Не зовсім прозорим залишився принцип відбору емпіричного матеріалу для опису ідеографічної класифікації українських й англійських фразеологічних одиниць. Скажімо, український фразеологізм *дивитися зашморгом* подано для ілюстрації варіантно-синонімічного ряду на позначення «фізичної вади зору» (с.75), що суперечить його семантичній характеристиці «дивитися на кого-небудь вороже, з неприязню» у СУМі (<https://sum.in.ua/>). Фразеологічна одиниця *білий аж світ крутиться* ілюструє мікрокомпонент значення «дрижати від холоду» (с. 93),

який, однак, не виокремлено в його дефініції, поданій у Фразеологічному словнику («Світ крутиться перед очима (в очах) — 1. Хто-небудь сп'янів. 2. Хто-небудь відчуває головокружіння від втоми, хвороби, болю і т.ін.; комусь погано. 3. Хто-небудь втрачає здатність чітко мислити, правильно сприймати дійсність через сильне хвилювання, радісні чи сумні події, життєві потрясіння тощо» (<https://goroh.pp.ua/>)). Англійське *give a slap in the eye* класифіковано в роботі як фразеологізм на позначення дії «пильно дивитися» (с.76), хоча в Англо-українському фразеологічному словнику його розтлумачено як «ляпас або образа» (Англо-український фразеологічний словник / уклад. К.Т. Баранцев. К: Рад.школа, 1969. С.864).

У низці випадків спостерігаємо також *повторне* використання однакових фразеологізмів, цитованих із різних джерел, у межах одного варіантно-семантичного ряду (англ. *have (got) eyes like a hawk* і *have eyes like a hawk* с.75; укр. *ведмідь (слон, рідко бик) на вухо наступив* і «*слон на вухо наступив* с.78); або ж *подвійне* – коли одна фразеологічна одиниця класифікується як компонент різних варіантно-семантичних рядів. Амбівалентний статус таких прикладів свідчить або про полісемні чи омонімні відношення у смисловій структурі фразеологічної одиниці, або про розмитість семантичних меж між різними варіантно-синонімічними рядами. Скажімо, англійський приклад *dead with cold* використано як ілюстративну одиницю для фразеологічної репрезентації двох сем – «мерзнути» і «перемерзнути» (с. 94). Проте в тексті дисертації не визначено чітких семантичних критеріїв розмежування цих мікрокомпонентів значення. Приміром, в українських фразеологізмах *мороз пробіг* та *холод пробирає* ключовим мікрокомпонентом значення визначено «холод», а в *мороз з-за плечей узяв* – «перемерзнути»; у *клацати зубами* – «мерзнути», а в *цокати зубами* – «перемерзнути» (с. 94). Не зовсім зрозумілою в такому випадку є доцільність виокремлення трьох варіантно-синонімічних рядів фразеологізмів на позначення відчуття холоду *мерзнути – перемерзнути – холод*.

Четверта частина дослідження свідчить про те, що відчуття людини вербалізуються в зіставлюваних мовах через фразеологічні одиниці, що мають спільні та відмінні риси, які виявляються як у плані системних відношень, так і на структурно-граматичному й семантичному рівнях, та визначаються національною специфікою трьох лінгвокультур.

Фразеологічний корпус будь-якої мови формують здебільшого дво-, три-, а інколи й полісегментні структури, що значно ускладнює процес визначення у них граматичного центру. Синтаксична поліфункційність також унеможлиблює їхню чітку структурованість. Строкатість структурно-граматичної організації фразеологізмів зумовлена їхньою граматичною природою. Тому цілком вдалою в цьому плані є спроба авторки вирішити проблему системної класифікації фразеологізмів з урахуванням не лише семантичного, але й морфологічного та синтаксичного критеріїв.

Матриця зіставного структурного аналізу фразеологізмів, що позначають відчуття людини, яка складається з двовекторної класифікації, дає змогу охопити не лише основні, але й маргінальні типи досліджуваних одиниць, а саме: 1) фразеологічні одиниці зі структурою *словосполучення* з підрядним/сурядним синтаксичним зв'язком, *речення* (номінативні, предикативні) та *одновершинні* фразеологізми; 2) дієслівні компаративні/некомпаративні, субстантивні, ад'єктивні та адвербіальні фразеологізми.

Дослідження синтаксичної структури українських, англійських і французьких фразеологічних одиниць уможливило виявлення їхнього нерівномірного розподілу за структурними типами з домінуванням у зіставлюваних мовах дієслівних словосполучень з підрядним синтаксичним зв'язком та здебільшого одним залежним компонентом. Цікавим і перспективним з погляду дослідження є висновок авторки про аломорфізм англійських та французьких компаративних моделей з образом-еталоном, а також лакунарний статус українських фразеологізмів-речень на зразок *хоч око виколи*, утворених за

структурною моделлю *сполучник (як, мов, неначе, немов)+іменник+дієслово*, що, вочевидь, є проявом етнічної маркованості.

Вагомим є висновок дисертантки про виявлені спільні риси українських, англійських і французьких фразеологізмів на позначення відчуттів людини, що виявляються в домінуванні зоосемізмів та соматизмів в їхньому асоціативному фоні, які вербалізуються через метафоричні моделі *тварина – людина, людина – людина, предмет – людина* та метонімні зразки, як-от *орган, частина тіла – людина*, що підтверджує вже згадану тезу про *частково універсальний, частково національно специфічний спосіб концептуалізації* довкілля представниками різних лінгвокультурних спільнот.

Якісний і кількісний зіставний аналіз особливостей вербалізації відчуттів людини в українських, англійських і французьких фразеологізмах, здійснений у дисертації, підтвердив символічність соматизмів, а відтак і висловлену О. Селівановою думку про особливу значущість частин людського тіла в номінативних процесах, зумовлену принципами антропометричності фразеологічного фонду мови й аналогізації предметного світу у свідомості людини (Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). К. – Черкаси: Брама, 2004. С.60.).

Попри позитивні риси четвертого розділу, слід відзначити диспропорцію за обсягом підрозділів дисертації. Так, у назві роботи задекларовано аналіз фразеологізмів на позначення відчуттів людини з урахуванням структурного та семантичного аспектів. Проте опис *структурно-граматичної* класифікації в тексті дисертації займає лише 13 сторінок на противагу *ідеографічному*, основою якого є *семантична* характеристика фразеологізмів, що висвітлено у третьому та четвертому розділах на 28 і 25 сторінках відповідно. Тому для докладнішого висвітлення цієї проблеми та розв'язання одного із задекларованих у роботі завдань доцільно було б детальніше схарактеризувати структурно-граматичні типи фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини. Окрім того, не цілком

зрозуміло, за якими принципами проводився опис структурно-граматичної класифікації фразеологізмів. У тексті дисертації не завжди обґрунтовано та проілюстровано виокремлення структурних типів українських, англійських і французьких фразеологічних одиниць, поданих у додатку Е, як-от граматичний розряд «Власне номінативні зі структурою речення» (с. 209). Або ж, навпаки, згадані (проте детально не схарактеризовані) у тексті структурні різновиди фразеологізмів не відображено в таблиці «Продуктивність структурних моделей» (с. 209), скажімо, фразеологічні словосполучення з *підрядним* чи *сурядним* зв'язком, чи дієслівні/ад'єктивні *компаративні/некомпаративні* сполуки.

Висновки до окремих розділів та дисертації загалом виважені та аргументовані, повністю випливають з аналізу фактичного матеріалу та зроблених теоретичних узагальнень.

Сказане дає підстави стверджувати, що дисертація А.Шульженко – цілісна, завершена та самостійна праця, зміст якої відзначається новизною й оригінальністю опрацювання об'єкта розгляду. Це дослідження виконано на належному науковому рівні з використанням надійної фактологічної бази, наслідком чого стала достовірність отриманих результатів. Усе це зумовлює наукову та прикладну значущість матеріалів дисертації, які отримали достатню апробацію на наукових форумах і належним чином висвітлені в авторефераті та друкованих працях дисертантки. Рецензована дисертація «Фразеологізми на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах: структурний і семантичний аспекти» відповідає усім необхідним вимогам, а її авторка, А.Шульженко, заслуговує на присудження їй пошукуваного наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство.

Кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри практики англійської мови
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Т. М. Лучечко

Підпис *Лучечко Т. М.* засвідчує
Проректор Дрогобицького державного педагогічного університету
імені І. Франка
«24» 06 2020 р. *В. Л. Шаран* В. Л. Шаран

